

WESTFRIESE EKKLESIA zondag 7 april 2024

Deze wereld omgekeerd

Alex van Heusden

Over God gesproken. Wie of wat is God? Bestaat God wel? Daar is lang niet iedereen van overtuigd. Stel je voor: God bestaat. Hoe dan? Kunnen wij ons daar iets bij voorstellen? En stel je voor: God bestaat. Is die God, wiens bestaan verondersteld wordt, dezelfde als de God van de bijbel? Of is het een ander? *Als er een god is, is het een ander.*

Hoe dan ook, al ons spreken over God is naar de mens, mensvormig. Wij mensen hebben een 'God' geconstrueerd, 'geschapen' als het ware. Een 'God' naar ons beeld, op ons gelijkend. Maar wel als iemand of iets tegenover ons, niet samenvallend met ons of diep in ons. Een stem als van buiten, een stem die ons geweten wekt.

We hebben een boek in ons midden, dat daar over gaat. Een verhaal als een stem van buiten. We hebben dat leren verstaan als een Groot Verhaal van bevrijding. Een verhaal dat wil verbinden, bemoedigen, troosten, ook in de betekenis van aansporen: ga nu eens een keer, er is nog zoveel te doen, zoveel dat geen uitstel duldt. Kijk naar de wereld om je heen.

De vijf boeken van Mozes, ook de Thora genaamd, de 'onderwijzing'. De Thora is onlosmakelijk verbonden met de man Mozes. 'In het land Egypte was de man Mozes zeer groot in de ogen van de knechten van Faraó en in de ogen van het volk' - zo lezen we in het boek van de Uittocht (11:3), nadat Egypte is getroffen door negen plagen en er nog één zal volgen. De man Mozes. De Joodse traditie noemt hem *Mosjee rabbenoe*, 'Mozes, onze leraar'. Zijn naam en faam wordt benaderd door één ander, ook Mozes geheten, rabbi Mosjee ben Maimon, afgekort Rambam, Maimonides, leraar in Córdoba en arts in Caïro, onder islamitische heerschappij in de tweede helft van de dertiende eeuw. Daarom zegt de Joodse traditie: 'Tussen Mozes en Mozes was er niemand als Mozes.'

Toen, in de tweede helft van de dertiende eeuw, leefden er Joodse geleerden die, aanvankelijk aarzelend, daarna met grote zelfverzekerdheid, opperden dat het niet juist is Mozes op te voeren als schrijver van de vijf boeken van Mozes. Om te beginnen: het laatste hoofdstuk, over de dood van Mozes, kan hij niet zelf hebben opgetekend - ook postuum niet. En de rest? Allemaal van later tijd.

En toch, wij blijven zeggen: de Thora is van Mozes. In maar liefst vier van de vijf boeken 'van Mozes' komt hij voor, als leraar en leider van het volk. *Mosjee rabbenoe*, hoofdpersonage in een legendarisch groot verhaal - van bevrijding.

We hoorden enkele fragmenten uit het boek Deuteronomium, het laatste van de vijf. In de Joodse traditie heet dit boek *Devariem*, 'Woorden', naar de woorden waarmee het opent: 'Dit zijn de woorden die Mozes sprak tot heel Israël.' Het Hebreeuwse *devariem* kan ook worden weergegeven met 'toespraken', want verreweg het grootste deel van dit boek bestaat uit drie lange toespraken van Mozes. In de vlakte van Moab aan de grens van het land Kanaän, in het veertigste jaar na de uittocht uit Egypte, zegt Mozes, de leider en leraar van het volk, *Mosjee rabbenoe*, nog één keer waar het op staat, hoe de kinderen van Israël moeten leven in het land dat hun gegeven is - een leven in vrijheid.

Zelf zal Mozes de Jordaan niet overtrekken om dat land binnen te gaan. Hij krijgt het te zien, maar daar blijft het bij. In het laatste hoofdstuk van Deuteronomium sterft hij. Op enkele beslissende momenten zou hij hebben blijk gegeven van gebrek aan vertrouwen. Sneu voor

hem? Ach, het is een verhaal. Wordt zo niet uitgebeeld dat elk groot project van bevrijding meerdere generaties nodig heeft om ook maar iets tot stand te brengen.

Met de dood voor ogen doet Mozes wat hij kan. Het is zijn zwanenzang. Hij weet hoe mensen zijn, niet enkel hoe groot, maar ook hoe klein en zwak. Hoe ze falen. 'Ik weet,' zo zegt hij, 'na mijn dood zullen jullie in verdorvenheid afwijken van de weg die ik je opgedragen heb.' En hij leert ze een lied. Bij wijze van geheugensteun. Het begin van dat lied hebben we gehoord:

*Open uw oren, hemel, ik zal spreken
aarde, hoor wat mijn mond zal spreken.*

Zingen helpt om de woorden te kunnen onthouden. Woorden die we het liefst zo snel mogelijk vergeten. Over wat ons onvermijdelijk te wachten staat, tenzij we... Tenzij we de oversteek wagen naar een andere manier van leven, onszelf opnieuw leren uitvinden, omdat de toekomst van ons mensen in deze wereld daar om vraagt. Uitstel kan niet meer, haast is geboden. We moeten een grens over. Maar intussen, onze manier van leven, waarin alles kan en alles moet kunnen - hoezeer zijn we daar niet aan gehecht, hoe vanzelfsprekend mooi en goed en gelukkig makend is dat.

Mozes in Deuteronomium komt krachtig op voor zijn levensproject, maar, let wel, nu op geheel eigen gezag. De vaste formule waarmee in de eerdere boeken voorschriften en regels worden ingeleid, 'JHWH, de Naam, sprak het woord tot Mozes: Spreek tot de kinderen van Israël' - die formule ontbreekt in Deuteronomium.

Wordt God nu gepasseerd? Buiten werking gesteld? Zijn naam doorgestreept - die naam waarin hij zich kenbaar heeft gemaakt, 'geopenbaard', als een God van bevrijding, 'Ik-zal-er-zijn'?

Toch wel enigszins, in zoverre dat hij - of zij, of het, of wat ook - uitgesproken is. Deze God, aldus Deuteronomium, heeft alles gezegd wat er te zeggen valt, wat mensen weten moeten om menswaardig met elkaar te kunnen leven - nu is hij uitgesproken. En dat betekent ook: vanaf nu is het aan ons - ons mensen.

Mozes *verklaart* wat geschreven staat, de 'geopenbaarde' levensleer (Deuteronomium 1:5), maar voegt ook voorschriften en regels toe. Zo laat de Hebreeuwse bijbel de traditie van uitleg, interpretatie en toepassing - wat later in het Jodendom 'mondelijke overlevering' wordt - bij Mozes beginnen. Om die reden hebben de leraren van de klassieke rabbijnse periode het boek *Devariem* ook wel aangeduid als *misjnee torah*, 'Tweede Thora', in het Grieks: *deuteronomion*. Deze 'Tweede Thora' is in menig opzicht een herziening van de 'Eerste Thora' en zo de poort naar een volstrekt nieuw begin.

Daarmee wordt ook gezegd: wat geweest is, is geweest. Het is nu aan ons. Dat is wat elke generatie moet zeggen: het is nu aan ons - wij moeten het doen, wij zelf. Weliswaar op de vleugels van een lange traditie, gedragen door een kostbaar erfgoed dat ons is aangereikt, dat wij bezingen en vieren - waarom zijn we hier anders? - maar toch: het is aan ons.

Ter illustratie. De rabbijnen, de leraren, bijeen in het leerhuis. Een van hen zegt: 'Ik heb een stem uit de hemel gehoord.' Waarop de andere leraren zeggen: 'Dat kan niet. Nooit klinkt er een stem uit de hemel. Dat was misschien zo op de berg Sinai, maar nu niet meer. En mocht

er al een stem uit de hemel komen, dan trekken we ons daar niets van aan. Die moeten we negeren. Het is aan ons.'

En dan horen we nog één keer toch die stem die uitroept: 'Mijn kinderen, de mensen, hebben mij verslagen.' *Nooit hoorden wij andere stemmen dan de onze.*

Zo ontstaat er een drieslag. Horen naar de God van de Thora is horen naar de Thora én horen naar jezelf, naar hart, ziel en verstand - één grote oproep als een stem van buiten die jij je eigen maakt, die jij verinnerlijkt, die je geweten vormt, die jou zegt om een menswaardig leven te leiden en te werken aan een bewoonbare aarde voor al wat leeft.

Enkel een stem hebben we gehoord. Zo wordt ons voorgehouden in de grandioze fictie van het boek Deuteronomium. Het is in mensenharten opgekomen het zo op schrift te stellen en door te geven aan alle komende generaties. Met als troostrijke bemoediging en aansporing: dat woord dat leven doet, het is in je mond, in je hart - je kunt het volbrengen.

Maar geloven we dat ook? Geloven we dat echt? Kijken we niet radeloos om ons heen, in dit land verward in onweer? Met al die boze mensen die hun angst en onzekerheid, hoe begrijpelijk ook, ventileren op vreemde anderen.

Ik geloof in het verhaal, in wat geschreven staat. Ik woon in dat verhaal - het is mijn ademhaling, mijn ziel. En dat verhaal staat in het teken van het 'nog niet'. Dat wil zeggen: tot op vandaag nog niet. Voltooiing ligt nog voor ons. Niets is nog voltooid. Zie deze wereld, de heersende wereldorde - hoe onvoldragen. Zie de mensheid op aarde - de systemen van slavernij en onderwerping; met de dood als voornaamste instrument in de handen van de machtigen. Al zijn er ook glimpen van een nieuwe wereld, hier en daar, prille aanzetten, die ons helpen er fiducie in te krijgen dat toch, wie weet.

Om een klassiek woord te gebruiken: dat 'nog niet' is wat vanouds transcendentie wordt genoemd. Alleen, geen transcendentie naar boven, maar naar voren, de toekomst in - zoals ik geleerd heb van de Joods-marxistische filosoof Ernst Bloch.

De wereld waarin wij leven. Met oorlogen en dreigende escalatie van oorlogen. Van kwaad tot erger. Hoe gaan we daarmee om? Wat vertellen we onze kinderen - onze kleinkinderen?

Aan het slot van haar bewogen essay *Brief in de nacht. Gedachten over Israël en Gaza* schrijft Chaja Polak:

Er is een chassidische legende die me zeer lief is. De legende verhaalt van de zesendertig rechtvaardigen, de *Lamed Waw Tsadikim*. Om hen alleen laat God de wereld niet vergaan. De zesendertig rechtvaardigen dragen in hun hart alle verdriet en pijn op aarde. Zónder te weten dat zij rechtvaardigen zijn. Wanneer een rechtvaardige in de hemel komt, vertelt de legende, is hij (of zij) zo koud geworden dat god deze mens moet verwarmen tussen zijn eigen handen. Een enkele keer, vervolgt de legende, heeft hij daar meer dan duizend jaar voor nodig.

Meer dan duizend jaar. Zo lang? En die rechtvaardigen - zijn wij dat ook? Om verdriet en pijn te delgen? Om mee te bouwen aan deze aarde als een huis van vrede voor al wat leeft? Deze wereld omgekeerd?

Moge het zo zijn.